

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Доведено, що соціальний захист населення є вагомим засобом забезпечення соціальної та політичної стабільності в державі. Проведено аналіз щодо рівня фактичного споживання продовольства по квінтільним групам. Обґрунтовано наявність ринку товарів для бідних і ринку товарів для багатих в Україні. Запропоновано основні напрямки удосконалення соціальної політики держави щодо створення ефективної гнучкої системи соціального захисту населення в Україні

Постановка проблеми. Трансформаційна перебудова України призвела до суттєвого зниження життєвого рівня переважної більшості населення, зростання безробіття й неповної зайнятості, перерозподілу трудових ресурсів, поглиблення поляризації суспільства за рівнем доходу. Об'єктивні процеси соціально-економічних перетворень позначаються насамперед на соціально вразливих групах населення, що потребує своєчасного формування адекватної програми соціального захисту. Вирішення актуальних проблем забезпечення належної якості життя населення вимагає ґрунтовного наукового аналізу стану соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що проблеми розвитку соціальної сфери перебувають у фокусі наукової уваги значної частини економістів, соціологів, філософів та інших науковців: Алімова О.М., Барановського М., Богині Д.П., Борщевського П.П., Вдовиченка М.Х., Куценко В.І., Лібанової Е.М., Новікова В.М., Орлатого М.К., Осадної Г.І., Прокурякова В.М., Шепотько Л.О., Шпильової Ю.Б., Шевчука П.І., Яреми Б.П. Даними вченими висвітлені теоретико-методологічні питання розвитку соціальної сфери та аспекти розв'язання економічних і соціально-демографічних проблем її розвитку. Проте актуальним залишається питання щодо дієвості системи соціального захисту.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз основних тенденцій, напрямів здійснення соціального захисту населення України та розробка рекомендацій по підвищенню його дієвості.

Викладення основного матеріалу дослідження.

В сучасних умовах людина та її потреби виходять на перше місце в обґрунтуванні пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України. Саме людина є головною продуктивною силою суспільства, основою національного багатства держави, визначальним фактором її розвитку та ресурсом економічних трансформацій. Україна, відповідно до Статті 1 Конституції, є соціально орієнтованою державою, політика якої спрямована на створення умов, що мають забезпечувати гідне життя, вільний розвиток кожної людини, соціальний захист та соціальне забезпечення для всього населення [0]. Економічний розвиток нашої держави повинен визначатися соціальною політикою, основним призначенням якої є: нівелювання нерівності в розподілі доходів та майна; захист населення від економічних кризових явищ; розвиток людського потенціалу; захист найуразливіших верств населення; розвиток суспільного сектору; формування нової якості життя.

Аналіз наукових праць з питань визначення дієвості соціальної політики свідчить, що на сьогодні не існує єдиного підходу щодо її формування [0; 0; 0; 0; 0]. Деякі науковці розглядають соціальну політику як напрям державного регулювання економіки, що спрямований на забезпечення добробуту та всебічного розвитку суспільства як загалом, так і кожного її громадянина. Інші вчені розглядають соціальну політику як виконання соціальної функції держави. На теперішній час також існує думка про те, що соціальна політика – це система соціального захисту та соціального забезпечення. Але загальним для цих підходів є створення дієвого та ефективного механізму державної підтримки населення, особливо тих категорій громадян, які є соціально вразливими та потребують першочергової допомоги, тобто питання соціального захисту населення.

Проведений аналіз наукових праць вказує на те, що у широкому розумінні соціальний захист включає певні види колективного забезпечення, які мають за мету підтримку добробуту людей. Але, окрім безпосередньої допомоги під час соціально-економічних криз, соціальний захист повинен включати певні заходи, що спрямовані на запобігання виникненню таких ситуацій. Саме соціальний захист має створити умови для нормального функціонування систем соціального життєзабезпечення населення, регулювання соціальних процесів з урахуванням соціальних пріоритетів, збалансування соціальних пропорцій та недопущення соціальних деформацій, які можуть спричинити соціально-політичну нестабільність та загальмувати соціально-економічний розвиток держави [0, с. 108]. Теоретичні засади соціального захисту населення за своїми принципами повинні бути єдиними, але кількісно не детермінованими, оскільки реальні потреби у соціальному захисті змінюються залежно від економічного розвитку країни. Так на думку П.Шевчук соціального захисту містить три основні складові [0, с. 111-113]:

– надання соціальної допомоги, що означає підвищення рівня добробуту малозабезпечених сімей;

– соціальне страхування, яке передбачає захист громадян від подій, що властиві суспільству загалом і не зовсім передбачувані для окремої особи (наприклад, тривалість людського життя, бідність, хвороби і каліцтва тощо);

– соціальна справедливість, яка означає компенсацію (матеріальну чи моральну) особам з настанням непередбачуваних подій, наприклад, природних і техногенних катастроф.

Для більшості розвинених країн світу система соціального захисту включає, окрім держави, також і інші інституції суспільного сектора, такі як сім'я, церква, неурядові організації. За таких обставин механізм соціального захисту є складною системою відносин різних інститутів у рамках встановлених умов регулювання і відповідних механізмів перерозподілу [0]. В Україні на державному рівні функції щодо забезпечення соціального захисту населення покладені на Міністерство праці і соціальної політики, на місцевому – на органи місцевого самоврядування.

Державні соціальні стандарти визначені у законі України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії", що визначає соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних соціальних гарантій. Крім того, у ст. 6 даного закону зазначається, що "базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти" [0]. Аналіз статистичних даних свідчить про стагу тенденцію щодо збільшення розміру прожиткового мінімуму в Україні (табл. 1).

Так, прожитковий мінімум для дітей до 6 років у цей період у 2009 році становить 232 % від рівня базового (2000 року); для дітей від 6 до 18 років у грн. – 235,7 %; для працездатних осіб – 235, 5 %; для осіб, які втратили працездатність – 229 %.

Слід зазначити, що прожитковий мінімум встановлюється на основі споживчого кошика, який включає в себе мінімальний перелік продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, які необхідні людині для підтримки та збереження свого здоров'я, а також витрати, пов'язані з обов'язковими платежами.

Таблиця 1. Динаміка розміру прожиткового мінімуму в Україні у 2000 - 2009 рр.

Прожитковий мінімум, грн	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Розмір прожиткового мінімуму на одну особу	270,10	311,30	342	342	362,23	423	472	532	648	648
Дітей до 6 років	240,71	276,48	307	307	324,49	376	418	470	557	557
Дітей від 6 до 18 років	297,29	345,66	384	384	404,79	468	536	604	701	701
Працевздатних осіб	287,63	331,05	365	365	386,73	453	505	568	669	669
Осіб, які втратили працевздатність	216,56	248,77	268	268	284,69	332	366	411	496	496

Джерело: складено авторами на основі даних Держкомстату [0].

Від розміру прожиткового мінімуму залежать розрахунки державних соціальних гарантій: мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, мінімальної допомоги по безробіттю, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею 3 років та допомоги на поховання, які не можуть бути нижчими за встановлений законом

Таблиця 2. Рівень фактичного середньодушового обсягу споживання продовольства відносно фізіологічних норм в Україні за 2000-2009 рр.

Показники	Фізіологічна норма споживання	Рівень фактичного споживання продовольства по роках:										
		1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
М'ясо і м'ясопродукти	80 кг	0,85	0,41	0,39	0,41	0,44	0,49	0,49	0,53	0,58	0,64	0,63
Молоко і молочні продукти	380 кг	0,98	0,52	0,54	0,59	0,59	0,59	0,59	0,62	0,59	0,56	0,56
Яйця	300 шт.	0,91	0,55	0,6	0,7	0,71	0,73	0,79	0,84	0,84	0,87	0,91
Риба і рибопродукти	20 кг	0,88	0,42	0,55	0,6	0,6	0,62	0,72	0,71	0,77	0,88	0,76
Цукор	38 кг	1,32	0,97	1,05	0,95	0,95	1	1	1,05	1,05	1,08	1,00
Олія та інші рослинні жири	20 кг	0,58	0,47	0,5	0,54	0,57	0,65	0,68	0,68	0,72	0,75	0,77
Картопля	125 кг	1,05	1,08	1,12	1,06	1,1	1,13	1,09	1,07	1,04	1,06	1,06
Овочі та баштанні	160 кг	0,64	0,64	0,66	0,68	0,71	0,72	0,75	0,79	0,74	0,81	0,86
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90 кг	0,52	0,32	0,29	0,32	0,37	0,38	0,41	0,39	0,47	0,49	0,51
Хліб і хлібні продукти	110 кг	1,28	1,14	1,18	1,19	1,14	1,15	1,13	1,09	1,05	1,05	1,02

Джерело: Розраховано авторами на основі даних Держкомстату [0].

Проведений аналіз щодо рівня фактичного споживання продовольства по квінтільним групам свідчить про те, що для українських громадян з найнижчими доходами фактичне споживання

Таблиця 3. Рівень споживання продуктів харчування у домогосподарствах за квінтільними (20%-ми) групами за рівнем середньодушових загальних доходів у 2009 році відносно фізіологічних норм споживання

Показники	Фізіологічна норма споживання, кг	за квінтільними (20%-ми) групами					
		перша	друга	третьа	четверта	п'ята	із середньо-душовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму
М'ясо і м'ясопродукти	80	0,50	0,62	0,72	0,84	1,04	0,47
Молоко і молочні продукти	380	0,46	0,56	0,63	0,71	0,83	0,45
Яйця, шт.	300	0,68	0,76	0,80	0,84	0,88	0,68
Риба і рибопродукти	20	0,78	1,02	1,14	1,26	1,50	0,78
Цукор	38	0,85	0,98	1,07	1,11	1,17	0,82
Олія та інші рослинні жири	20	0,96	1,08	1,14	1,20	1,26	0,96
Картопля	125	0,73	0,78	0,79	0,80	0,78	0,73
Овочі та баштанні	160	0,58	0,69	0,79	0,86	0,98	0,56
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90	0,29	0,37	0,47	0,57	0,76	0,27
Хліб і хлібні продукти	110	0,94	1,00	1,05	1,05	1,05	0,92

Джерело: Розраховано автором на основі даних Держкомстату [0]

Для малозабезпеченої частки населення проблема забезпечення життєво необхідної потреби – потреби у харчуванні, пов'язана не тільки з кількісною недостатністю їжі, але і її якістю. Проведений аналіз продовольчого ринку України вказує на існування двох сегментів:

– перший сегмент – продукти харчування високої якості та високої ринкової ціни. На цей сегмент припадає майже 10% усієї виробленої продукції;

– другий сегмент – продукти харчування невисокої якості та низької ціни, але на цей сегмент припадає майже 90% усієї виробленої продукції [0]. Таке становище пов'язане зі значним розшаруванням споживачів за рівнем доходів. На думку В.Чалого, розрив між доходами 5% найбагатших та 5% найбідніших людей, за різними даними, становить від 38 до 70 разів. Це найбільш критичний показник в Європі [0].

Розшарування ринку продовольства на два – ринок товарів для бідних і ринок товарів для багатих, обумовило особливості ринкового механізму. Основною рисою ринку товарів для багатих є те, що якість продуктів цього сегменту не може бути знижена, а зростання ціни на товари даного сегменту, яке визвано підвищенням якості

прожитковий мінімум [0]. Здійснення цих виплат повинно сприяти підвищенню добробуту населення насамперед задоволенню життєво необхідних потреб людини. Однак, як свідчать дані таблиці 2, для пересічного громадянина фактичне споживання основних груп продовольства значно нижче фізіологічної норми споживання.

харчових продуктів становить близько 2/3 фізіологічної норми, а споживання м'яса, молока та їх продуктів – не перевищує половину фізіологічної норми харчування (табл. 3).

продуктів харчування не знижує попит на дані продукти. Дзеркальним відображенням є ринок товарів для бідних, ціни на якому в будь-який момент не можуть перевищувати певний рівень, у той час як якість продуктів може погіршуватися.

Слід зазначити, що для політиків, чиновників і бізнесу зручно, щоб ціни на продукти харчування та інші товари, що входять у споживчий кошик майже не змінювалися. У цьому випадку індекс споживчих цін майже не зростає, темп інфляції є низьким і тому не має підстави для підвищення мінімального розміру оплати праці, пенсій та інших соціальних виплат та дотацій для підтримки бідних прошарків населення. Саме тому споживчий кошик для пересічного українця формується продуктами продовольства, які представлені на другому сегменті продовольчого ринку. Така ситуація потребує з боку держави негайного вирішення питань щодо стандартизації харчових продуктів та прийняття закону про маркування продовольчих товарів. І це не тільки економічні питання, це найважливіші питання соціального захисту населення, тому що здоров'я людини – це найвища цінність.

Необхідно зазначити, що протягом останніх десяти років внутрішня політика України була орієнтована на вирішення питань подолання бідності та збільшення особистих доходів громадян. Про це свідчить прийняття Указу Президента України "Про стратегію подолання бідності" № 637/2001 від 15.08.2001, постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження комплексної програми забезпечення реалізації "Стратегії подолання бідності" № 1712 від 21.12.2001, а також Закону України "Про основи національної безпеки України" № 964-IV від 19.06.2003 та Указу Президента "Про Стратегію національної безпеки України" №105/2007 від 12.02.2007 і розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення" [0]. Результатами цих дій стало зменшення частки населення з середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, більш ніж у 4 рази – з 80,2 % у 2000 р. до 18 % у 2008 р. Але це скорочення ще не настільки суттєве: майже кожний п'ятий українець має середньомісячний загальний дохід, нижчий за прожитковий мінімум.

Сучасна економічна ситуація в Україні складається таким чином, що реальне зростання доходів населення не можливе, як під впливом внутрішніх, так і зовнішніх чинників (політика МВФ). Проте постає питання про можливість поліпшення майнового становища населення країни.

Для вирішення зазначеної проблеми держава має застосувати цілий ряд важелів фискальної політики, перш за все необхідна реформа системи прибуткового оподаткування населення. Для цього необхідне застосування основних положень теорії "податки – інструмент зрівняння доходу", яка запропонована Е. Жирарденом і знайшла подальший розвиток у працях Дж. Гелбрейта, С. Кузнеця, Г. Коула та багатьох інших. На думку вчених, саме за допомогою прямих податків (прибуткового, податку зі спадщини і дарувань), що стягуються за прогресивними ставками, можна ліквідувати майнову нерівність, яка виникає з розвитком суспільства. Сьогодні необхідна відміна єдиної ставки прибуткового податку, яка зрівняла у податковому навантаженні і заможного і бідного та перехід на прогресивне оподаткування.

Варто зазначити, що для найбільш розвинених країн притаманна саме прогресивна податкова система, що складається:

- за американською моделлю з 4-х ставок (10 %, 15 %, 25 % та 33 %) прибуткового податку у залежності від річного розміру доходу людини;
- за канадською – з 3-х федеральних (17 %, 26 % і 29 %) та територіальних (13 % та 22,9 %) ставок;
- за англійською – з 3-х ставок (20 %, 24 % та 40 %) за шістьма видами сукупного доходу;
- за німецькою – з 3-х ставок податку (від 0 до 25,8 %, від 25,9 % до 33,5 % та від 33,6 % до 53 %) за трьома рівнями сукупного річного доходу громадян;
- за японською – з 5-ти національних (10 %, 20 %, 30 %, 40 % та 50 %) та 3-х префектурних (5 %, 10 % та 15 %) ставок прибуткового податку.

Серед країн, що розвиваються значними темпами, а це насамперед Китай, також застосовується прогресивна система податків – функціонує 9 ставок (від 5 % до 45 %) прибуткового податку [0].

Виходячи з вище наведених прикладів, вважаємо, що на сьогодні в Україні необхідні зміни у фискальній політиці держави, насамперед у недискреційній, з метою автоматичного зменшення соціально-економічної нерівності населення. Необхідне встановити такі розміри податкових ставок, які б забезпечили співвідношення між доходами 10 % найбагатших та 10 % найбідніших громадян у межах 4-5 разів, але у новому податковому кодексу це не знайшло відображення.

Також сприятиме нівелюванню нерівності доходів населення і запровадження податку на розкіш, багатство, приватну нерухомість, землю тощо. Методик щодо цього у світі існує чимало, розроблено декілька законопроектів і в Україні.

Актуальною для вирішення поставленої проблеми – справедливого перерозподілу державних коштів у бік найбідніших домогосподарств – є "інвентаризація" існуючих одержувачів соціальних пільг. Згідно чинного законодавства налічується біля 30 пільгових категорій та понад 20 різноманітних пільг, а у Єдиному державному реєстрі станом на 2008 рік нараховувалось майже 13 млн. осіб, які мають право на пільги. Але за результатами обстеження умов життя домогосподарств України у 2008 р. серед одержувачів пільг тільки 22 % становило бідне населення, решта – небідні, при цьому сума пільг на одне бідне домогосподарство становила 431,2 грн, а для небідних – 777,3 грн. [0]. До половини найбагатших домогосподарств надходить 57 % коштів, що виділяються на житлові пільги. Система пільг характеризується вкрай низкою адресністю: найбідніші 20 % населення отримують лише 12 % коштів, які спрямовуються на пільги, тимчасом як найбагатші 20 % – 22 %. Виходячи з вище зазначеного, система соціальної допомоги має бути більш адресною і обов'язково пов'язаною з перевіркою ступеню нужденності.

Важливим є питання щодо посилення державного регулювання у системі оплати праці, яке також сприятиме майнової рівності населення України. Необхідне встановлення раціональних обґрунтованих співвідношень між індивідуальним трудовим вкладом і матеріальною винагородою працівника та між приростами обсягів виробництва й фонду оплати праці. Потреба у такому регулюванні пояснюється тим, що обсяги виробництва у вартісному вираженні можуть бути збільшеними не тільки в результаті реального приросту продукції у натуральному вираженні, а й за рахунок збільшення цін. Також з метою зменшення диференціації доходів населення, необхідно нівелювати суттєві макроекономічні, міжгалузеві та міжпрофесійні диспропорції в оплаті праці працівників. Для цього слід запровадити на законодавчому рівні фіксовані співвідношення мінімальної – середньої – максимальної зарплати з урахуванням регіональної складової. Кожна людина повинна мати змогу отримувати за свою роботу зарплату, яка б забезпечувала гідний рівень життя. Якщо у країнах ЄС частка заробітної плати в собівартості готової продукції становить майже 60 %, то в Україні – 14 %, що і пояснює відповідний її розмір.

Мінімальна заробітна плата в Україні у 2009 р. становила 605,0 грн., або 91,8 % прожиткового мінімуму (рис. 1). Але внаслідок введення законодавчої норми, яка передбачає визначення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб з листопада 2009 р., частка осіб, які отримують заробітну плату, нижчу за мінімальну, знизилась до 10,7 % у 2009 р. Відповідно, можна говорити про те, що саме завдяки визначенню мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму частка бідних працівників дещо скоротилась (у 2008 р. це становило 13,4 %).

Водночас слід зазначити, що темп зміни реальної зарплати є нижчим за темп зміни номінальної, найбільший розрив був у 2008 році (рис. 1).

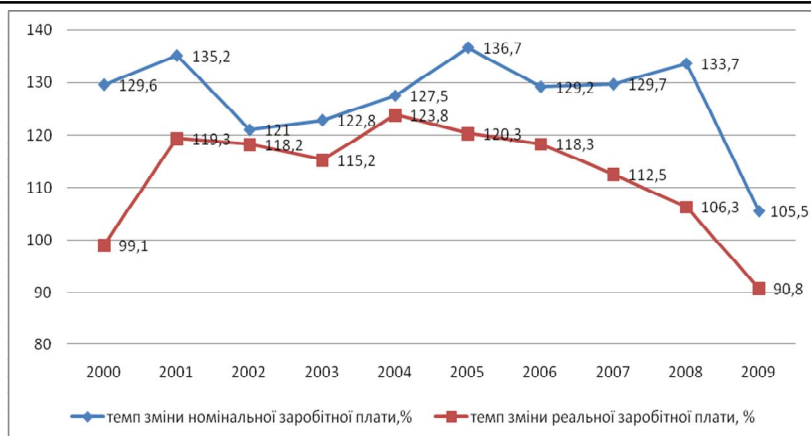

Рис. 1. Динаміка зміни номінальної та реальної зарплати, %

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток соціальної політики належить до пріоритетних завдань держави і є ключовим питанням у процесі становлення української моделі соціально орієнтованої економіки, а соціальний захист є вагомим засобом забезпечення соціальної та політичної стабільності в державі.

Основними напрямками соціальної політики держави мають стати:

1) зміни у фінансовій політики, що пов'язані з впровадження прогресивної податкової системи з метою нівелювання існуючого податкового навантаження на фізичних осіб;

2) зміна умов, принципів та джерел фінансування соціальних виплат;

3) забезпечення повного, цілеспрямованого та прозорого використання бюджетних видатків та коштів позабюджетних організацій на соціальний захист та соціальне забезпечення;

4) справедливий розподіл ресурсів між різними групами населення, за якого вони будуть надаватися бідним, а не поширюватися на заможні верстви;

5) спрощення механізмів отримання соціальних пільг та поглиблення адресності соціальної допомоги за рахунок використання розміру доходу як критерію права на отримання пільг;

6) упорядкування системи пільг, а також запровадження мораторію стосовно встановлення нових видів пільг і розширення переліку категорій їх одержувачів.

Список використаної літератури:

1. Длугопольский О.В. Государственная политика в сфере социального зашиты населения: аспекты відповідальності суспільного сектора Наука й економіка –2009 р. – № 4 (16) – Т. 2 – С. 2. Дудевич А.П. Социальная поддержка населения [Електронний ресурс] / Дедевич А.П., Савулькин Л.И., Заостровцев А.П. – Режим доступу : www.social.gov.ru.
3. Конституція України: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV (2222-15) від 08.12.2004] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2.
4. Кундєєва Г.О. Вплив рівня диференціації доходів

населення на вирішення продовольчої безпеки домогосподарств / Г.О. Кундєєва // Вісник ЗНУ. – 2010, – №4(8), – С. 98-112. 5. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: [навч. посібник із соціальної політики] / Лібанова Е., Палій О. – К.: Основи, 2004. – 491 с. 6. Мельник С.В. Для подолання кризи суспільству та владі не слід "покриватися кригою" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/> 7. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 8. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=396 9. Офіційний сайт UaPravo.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapravo.net/data2008/base54/ukr54648>. 10. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс]: закон України : [від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III] // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 48. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua> 11. Соціальна сфера в процесі становлення демократичного суспільства [Електронний ресурс]: Центр перспективних соціальних досліджень. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/control/uk/publish/category>. 12. Царук І.М. Теоретичні підходи щодо визначення соціальної сфери як складової економіки та її функцій// Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. пр.: У 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 2. – 384 с. 13. Шевчук П.І. Соціальна політика / П.І. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 108 с.

КУНДЄЄВА Галина Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії і політології, Національного університету харчових технологій

Наукові інтереси:

– вирішення продовольчої безпеки домогосподарств

СОЛОМКА Ольга Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії і політології, Національного університету харчових технологій

Наукові інтереси:

– пенсійна реформа